

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΩΝ ΟΥΪΓΩΝ ΧΩΡΙΣ ΤΟΝ ΕΛΙΤΙΣΜΟ ΤΟΥΣ¹

Συνέντευξη με τον E.P. Thompson

Penelope Corfield*: *Μπορώ ν' άρχισώ με μια ερώτηση, λίγο απλοϊκή ίσως: είπατε μια μέρα στον εαυτό σας: «Θα γίνω ιστορικός;»*

E.P. Thompson: Δεν είχα κανένα δίπλωμα ανωτέρας σχολής στην αγγλική φιλολογία, αλλά διάβαζα πάρα πολύ. Αυτή τη συνήθεια την είχα αποκτήσει εν μέρει από το οικογενειακό μου περιβάλλον. Ο πατέρας μου ήταν κι αυτός, με τον τρόπο του, ποιητής, ιστορικός και στρατευμένος πολιτικά, και υποθέτω ότι, ασυνείδητα, με ενέπνευσε και εκείνος. Ποτέ λοιπόν δεν αποφάσισα στ' αλήθεια, να γίνω ιστορικός.

Ο πατέρας μου ήταν διδάσκαλος σε ιεραποστολή στη Βεγγάλη, πριν και λίγο μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο· μετά έφυγε, άφησε τη μεθοδιστική ενορία του και επέστρεψε στην Αγγλία λίγο πριν τη γέννησή μου. Έτσι, δεν γεννήθηκα στην Ινδία, σε αντίθεση με τον πρωτότοκο αδερφό μου. Πάντως ο πατέρας μου διατήρησε ισχυρότατους δεσμούς με την Ινδία, τόσο λογοτεχνικούς όσο και πολιτικούς. Έγραψε δυο βιβλία για τον συγγραφέα Tagor, και ήταν σε στενή επαφή με ορισμένους πολιτιστικούς κύκλους της Βεγγάλης. Από τότε οι σχέσεις του διευρύνθηκαν. Κατά την δεκαετία του τριάντα, τη στιγμή που κι εγώ ο ίδιος άρχισα ν' αποκτώ μια κάποια πολιτική συνείδηση, υποστήριξε την υπόθεση του Ινδικού Κόμματος του Κογκρέσου. Αυτήν ακριβώς την εποχή γνώρισε τον Jawaharlal Nehru και ανάμεσά τους γεννήθηκε μια πολύ ενδιαφέρουσα φιλία· η αλληλογραφία τους περιλαμβάνει θαυμάσιες επιστολές,

ιδίως τα γράμματα που έγραψε ο Nehru στη φυλακή κατά τη διάρκεια του πολέμου. Όλα αυτά έπαιξαν μεγάλο ρόλο στη ζωή μας. Καθ' όλη την παιδική μου ηλικία μάς επισκέπτονταν άνθρωποι εξαιρετικοί. Μια μέρα, ο ίδιος ο Γκάντι βρέθηκε να κάθεται σε μια γωνιά του σπιτιού μας. Εκείνο που θυμάμαι περισσότερο είναι ότι είχαμε στολίσει τον μπουφέ μας μ' ένα βουνό από σταφύλια και διάφορα άλλα φρούτα· ήμουν πολύ μικρός, αλλά είχα συνειδητοποιήσει πολύ καλά ότι κάποιο πολύ σημαντικό πρόσωπο ήταν μαζί μας. Έτσι ήταν πάντοτε στο σπίτι μας. Ακόμα και ο Nehru ήρθε να μας δει, και μου έμαθε πώς να κρατώ ένα μπιστούνι του κρίκετ.

P.C.: *Ήταν ένα λόγιο και κοσμοπολίτικο περιβάλλον· δεν το χαρακτήριζε επίσης και ένα πνεύμα ετεροδοξίας;*

E.P.T.: Ναι, ανατράφηκα με την πολύ σωστή άποψη, και ελπίζω ότι μπόρεσα να την μεταδώσω και στα παιδιά μου, ότι οι κυβερνήσεις πάντα εξαπατούν, και ότι μια αδύναμη κυβέρνηση είναι προτιμότερη από μια ισχυρή. Είναι κατά κάποιο τρόπο το πνεύμα των ΟυΪγων (Whig)² αλλά βεβαίως χωρίς τον ελιτισμό τους. Ο πατέρας μου κατά τα τέλη της ζωής του έγινε μέλος του Εργατικού Κόμματος, στην πραγματικότητα όμως ήταν ένας αριστερός φιλελεύθερος. Ήταν αηδιασμένος που έβλεπε το Εργατικό Κόμμα να επιμένει να μην παίρνει στα σοβαρά το Ινδικό ζήτημα. Μου φαίνεται άλλωστε πως αυτό το πνεύμα Whig, δηλαδή η άρνηση ενός κράτους το οποίο ασκεί απόλυτη εξουσία και έλεγχο πάνω στο άτομο, εξαπλώνεται σήμερα σ' όλο τον κόσμο, κάτι που κατά τη γνώμη μου είναι πολύ θετικό. Ο πατέρας μου ήταν πολύ στρατευμένος στο τέλος της δεκα-

ετίας του τριάντα, τις παραμονές του πολέμου· έκανε καμπάνιες υπέρ του κόμματος του Κογκρέσου και των Ινδών κρατουμένων, έτρεχε από διάλεξη σε συγκέντρωση και αρθρογραφούσε συνεχώς. Θεωρούσα λοιπόν την αντίθεση προς τις κατεστημένες εξουσίες ως κάτι το εντελώς φυσιολογικό.

P.C.: *Επομένως οι δικές σας πολιτικές δραστηριότητες και ο αγώνας σας για την ειρήνη αποτελούν το λογικό επακόλουθο αυτής της περιόδου.*

E.P.T.: Ναι, το φυσικό επακόλουθο.

P.C.: *Και όσον αφορά τη μητέρα σας;*

E.P.T.: Η μητέρα μου ήταν Αμερικανίδα, παρ' όλο που ανατράφηκε στην Ολλανδία. Ήταν κόρη προεσβυτερικών ιεραποστόλων. Εξακολουθώ να έχω συγγενείς στην Αμερική, στη Νέα Αγγλία, και τρέφω μεγάλο σεβασμό και συμπά-

θεια για ορισμένες από τις παραδόσεις τους – ακόμα κι αν πρέπει να ομολογήσω ότι είναι πολύ «wasp»³. Άλλωστε πολλοί Αμερικανοί ριζοσπάστες έχουν καταβολές wasp.

P.C.: *Όσον αφορά την εκστρατεία σας για την ειρήνη, το ευρωπαϊκό πλαίσιο έπαιξε επίσης ένα σημαντικό ρόλο.*

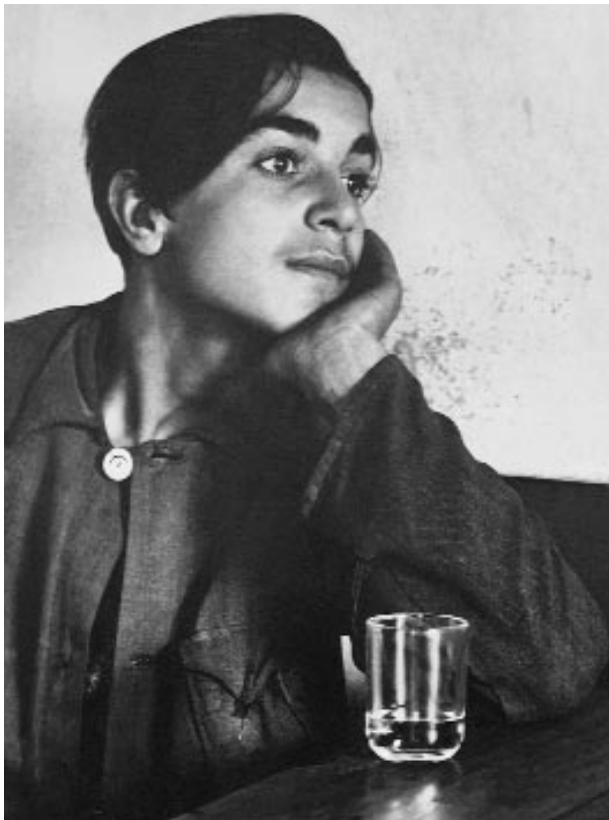
E.P.T.: Πολύ σημαντικό. Αλλά η ευρωπαϊκή αλληλεγγύη έχει τις ρίζες της στην κομμουνιστική παράδοση. Σήμερα ό,τι έχει να κάνει με τον κομμουνισμό θεωρείται σάπιο. Δεν συμμερίζομαι την άποψη αυτή, παρ' όλο που πήρα ξεκάθαρα τις αποστάσεις μου απ' αυτόν ήδη από το 1956. Πιστεύω ότι ο κομμουνιστικός διεθνισμός υπήρξε ένας καινούργιος δρόμος. Μπορούσες να πας σε οποιαδήποτε χώρα, κι αμέσως θα έβρισκες συντρόφους που θα σου πρόσφεραν όλοι

* Η Penelope Corfield διδάσκει σύγχρονη ιστορία στο University of London.

την αλληλεγγύη τους. Αυτή η πλευρά είχε για μένα πάντα πολύ μεγάλη σημασία. Είναι άλλωστε ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε πως όταν το κίνημα ειρήνης ξεκίνησε στην δεκαετία του ογδόντα, πολλοί πρώην αντιστασιακοί βρήκαν σ' αυτό, εντελώς φυσιολογικά, τη θέση τους: άνθρωποι όπως ο Claude Bourdet στο Παρίσι· άλλοι στην Νορβηγία, στην Ελλάδα και αλλού.

P.C.: *Αλλά και η δική σας στράτευση φαίνεται να ανάγεται στην εμπειρία του αδελφού σας, ο οποίος πέθανε στην Βουλγαρία, και εάν θυμάμαι καλά, το πρώτο βιβλίο που δημοσιεύσατε είναι η βιογραφία του.*

E.P.T.: Ναι, και θα έπρεπε να την ξαναπιάσω από την αρχή· εάν ζήσω αρκετά χρόνια, θα προσπαθήσω να το κάνω. Υπάρχουν διάφορα ντοκουμέντα που φυλάσσονται στα δημόσια αρχεία τα οποία εξακολουθούν να είναι απρόσιτα, και πολλά άλλα έχουν σίγουρα καεί: οι

άνθρωποι των υπηρεσιών ασφαλείας ήταν αληθινά καθάρματα που πίστευαν ότι είχαν το δικαίωμα να ελέγχουν την πληροφόρηση όπως ακριβώς παρακολουθούσαν και τον κόσμο. Είχαμε στενές σχέσεις με την Γιουγκοσλαβία μετά τον πόλεμο: πήγαμε (το 1947) για να τους βοηθήσουμε να κατασκευάσουν μια σιδηροδρομική γραμμή, αλλά φοβάμαι ότι η δουλειά μας δεν ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματική. Πήγα επίσης στην Βουλγαρία, όπου έζησα πολύ έντονες στιγμές παρέα με τους πρώην παρτιζάνους που υπήρξαν σύντροφοι του αδελφού μου. Οι άνθρωποι αυτοί μου προξένησαν μεγάλη εντύπωση και η εμπειρία αυτή με σημάδεψε για πολύ καιρό. Από τότε είχα την ευκαιρία να ξαναγυρίσω στην Βουλγαρία και διαπίστωσα ότι οι περισσότεροι από αυτούς τους πρώην παρτιζάνους είχαν διωχτεί. Τους είχαν κατηγορήσει για τιτοϊσμό επειδή κατ'άγονταν από την

P.C.: *Αυτό που εντυπωσιάζει περισσότερο σ' αυτή τη βιογραφία είναι η απέραντη αισιοδοξία που επικρατούσε εκείνη την εποχή.*

E.P.T.: Ναι, νομίζω ότι για ορισμένα πράγματα έτρεφα αυταπάτες, δεν εξαπατήθηκα όμως ως προς τον ενθουσιασμό που υπήρχε ακόμη στη χώρα.

P.C.: *Αυτό το επεισόδιο της ζωής σας ήταν σημαντικότερο και από την εμπειρία που είχατε κατά τη διάρκεια του πολέμου;*

E.P.T.: Οφείλω να πω ότι και ο πόλεμος με σημάδεψε πολύ βαθιά. Αυτή ήταν η εποχή που γεννήθηκε μέσα μου ένας άγριος αντιφασισμός, από τον οποίο δεν μπορώ ακόμα ν' απαλλαγώ. Αυτό είναι άλ-

λωστε που με εμποδίζει να θεωρώ τον εαυτό μου εντελώς ειρηνιστή· βεβαίως, είμαι ειρηνιστής όσον αφορά τα πυρηνικά, και πιστεύω ότι εν πάση περιπτώσει, η σημερινή κατάσταση του κόσμου καθιστά τον πόλεμο όλο και περισσότερο αδύνατο. Παρ' όλα αυτά, μπορώ να διανοηθώ καταστάσεις στις οποίες δεν θα ήμουν ειρηνιστής.

«Ποτέ δεν μου πέρασε από το μυαλό να παραμείνω στο πανεπιστήμιο»

E.P.T.: Ποτέ δεν πέρασε από το μυαλό μου, και νομίζω ότι το ίδιο ισχύει και για την Ντόροθι, να μείνω στο πανεπιστήμιο. Τα διδακτορικά και όλα τα συναφή δεν ήταν πραγματικά του γούστου μας. Μετά τον πόλεμο η κοινωνία ήταν πολύ ανοικτή, γεμάτη χώρους που μπορούσες να καταλάβεις, κι αυτό σου έδινε πολλά κίνητρα. Αφ' ης

στιγμής αποφάσισα ότι η διδασκαλία ενηλίκων ήταν ο τομέας στον οποίο ήθελα να δουλέψω – πολύς κόσμος είχε ανακατευτεί με το ζή-

τημα αυτό εκείνη την εποχή – δεν ήταν δύσκολο να βρω μια θέση. Έφυγα λοιπόν για το Γιορκσκάιρ, για πολλά χρόνια, όπου και έμαθα πάρα πολλά από τους φοιτητές στους οποίους παρήδιδα μαθήματα στην W.E.A. (Εταιρεία Εκπαίδευσης Εργαζομένων). Όταν μιλούσε κανείς μαζί τους για τον κόσμο της εργασίας, αντιλαμβανόταν ότι υπήρχε μια πολύ ζωντανή προφορική παράδοση, καθώς και μια μεγάλη δυσπιστία ως προς την επίσημη ιστορία. Αυτή η δυσπιστία εξάλλου είναι συχνά δικαιολογημένη. Παραδείγματος χάριν, τα βιβλία μάς λένε απλώς ότι την τάδε ή την δείνα ημερομηνία, ψηφίστηκαν μια σειρά νόμοι σχετικά με τον χρόνο εργασίας. Εκείνοι όμως θα σας διηγηθούν πώς έκρυβαν τα παιδιά μέσα σε καλάθια που τ' ανέβαζαν μέχρι το ταβάνι όταν περνούσαν οι επιθεωρητές.

P.C.: *Είναι επίσης η εποχή όπου*

ανακαλύψατε ότι η λογοτεχνία αποτελούσε συστατικό στοιχείο της διδασκαλίας της ιστορίας.

E.P.T.: Διδάχτηκα από μόνος μου πολλά από τη λογοτεχνία. Μου άρεσε αληθινά να διδάσκω Σαίξπηρ ή τους ρομαντικούς ποιητές, και νομίζω ότι το έκανα αρκετά καλά. Αλλά μου φαίνεται ότι έχασα το χάρισμα γι' αυτό το είδος διδασκαλίας όταν πήγα καθηγητής στο πανεπιστήμιο: έγινα πολύ πιο προσεκτικός. Τα μαθήματα σε ενήλικες ήσαν βεβαίως μερικές φορές ασυστηματοποίητα: θέλαμε κυρίως να εξάψουμε τον ενθουσιασμό των σπουδαστών, να τους κάνουμε να αισθανθούν τα πράγματα, παρά να τους δώσουμε μια βιβλιογραφία – πολύ δε περισσότερο αφού δεν είχαν πρόσβαση στις επιστημονικές επιθεωρήσεις. Στο πανεπιστήμιο είχα την εντύπωση ότι έκανα δουλειά μπακάλη: έπρεπε να ζυγίζω το σωστό βάρος των

άρθρων που θα πρότεινα στους φοιτητές για μελέτη, να τους προετοιμάζω γι' αυτά, σιγουρεύοντας ότι τους σερβίριζα τη σωστή αναλογία από την κάθε άποψη· ήταν μια εντελώς διαφορετική πειθαρχία. Πιστεύω ότι αυτό φαίνεται και στα βιβλία μου, το *The Making of the English Working Class* είναι ένα καλό βιβλίο, αλλά δεν νομίζω ότι μπορεί κανείς να πει ότι κάνει παραχωρήσεις στην πανεπιστημιακή εμβρόθια. Η κριτική του σκευή δεν είναι κακή, αλλά στο *Customs in Common* βλέπει κανείς ότι έχω πολύ μεγαλύτερη συνείδηση του, ενίοτε, εχθρικού βλέμματος του πανεπιστημιακού κόσμου.

P.C.: *Μπορείτε να μου πείτε πώς οι έρευνές σας για τον William Morris, σας έκαναν ιστορικό;*

E.P.T.: Νομίζω ότι είναι εν μέρει η τεχνική πλευρά που με ενθουσίασε: όλη η δουλειά που έκανα πάνω στα χειρόγραφα του Morris και πάνω στα χειρόγραφα της Socialist League. Θυμάμαι τον ενθουσιασμό που ένιωθα όταν τα διάβαζα και ανακάλυπτα τα φοβερά λάθη που είχαν γίνει κατά την έκδοση πολλών βιβλίων του Morris. Έτσι γεννήθηκε το πάθος μου για τα αρχεία. Κι αυτό ήταν ένας βασικός σταθμός, γιατί δεν νομίζω ότι το ενδιαφέρον μου για την ιστορία είναι απλώς ένα ζήτημα θεωρίας. Κατά τη γνώμη μου αυτό που είναι συναρπαστικό για τον ιστορικό, είναι η αίσθηση της ανακάλυψης πραγμάτων για τα οποία οι άνθρωποι που τα έζησαν, οι πρωταγωνιστές αυτών των γεγονότων, δεν είχαν οι ίδιοι συνείδηση. Είναι αυτή η αίσθηση που με γοήτευσε και που με έκανε ν' αποφασίσω να γίνω στα σοβαρά ιστορικός.

P.C.: *Υπήρξατε άλλωστε κι εσείς ο ίδιος ένας μεγάλος κνηγός αρχείων. Η περιγραφή σας για την ανακάλυψη των αρχείων των Μαγλετονιανών (Muggletonians) είναι συναρπαστικότερη.*

E.P.T.: Είναι μια απίστευτη περιπέτεια. Η σέκτα των Μαγλετονιανών ιδρύθηκε συγχρόνως με τη σέκτα των Κουακέρων γύρω στα 1650 και επέζησε μέχρι τον αιώνα μας, αφού ο τελευταίος Μαγλετονιανός πέθανε μόλις πριν από δέκα χρόνια. Προσπαθούσα να βρω αυτά τα έγγραφα, που ήξερα ότι υπήρχαν ακόμη μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα. Έβγαλα μια αγγελία στο *Times Literary Supplement* ζητώντας πληροφορίες και μερικές ημέρες αργότερα κάποιος μου τηλεφώνησε και μου είπε: «Γνώρισα κάποιον του οποίου ο πεθερός είναι ο τελευταίος Μαγλετονιανός». Λοιπόν με σύστησαν στον κ. Noakes, έναν συνταξιούχο παραγωγό οπωροκηπευτικών στο Κεντ. Ήταν πράγματι, πιστεύω, ο τελευταίος των Μαγλετονιανών, αλλά υπήρξε επίσης και ένα από τα τελευταία μέλη του διοικητικού τους συμβουλίου τον καιρό του πολέμου. Το σπίτι που χρησιμοποιούσαν

για τις συγκεντρώσεις τους και που εξακολουθεί να υπάρχει βομβαρδίστηκε, και η θυρωρός αρνήθηκε να συνεχίσει να ζει σ' αυτό. Ο κ. Noakes λοιπόν έφερε ένα φορητό γεμάτο μήλα στην αγορά του Covent Garden· σταμάτησε μπροστά στο σπίτι, ξεφόρτωσε τα καφάσια του, και τα γέμισε με τα αρχεία των Μαγλετονιανών. Τα μετέφερε όλα στο σπίτι του στο Κεντ. Αλλά κι αυτό με τη σειρά του βομβαρδίστηκε κι έτσι φύλαξε το μεγαλύτερο μέρος των αρχείων σε μια αποθήκη επίπλων. Εκεί πήγα μαζί του για να τα βρω.

Τον καιρό που δούλευα πάνω στον Morris, η Ντόροθι κι εγώ είχαμε το προνόμιο να έχουμε φίλη την Dona Torr, που τότε πλησίαζε τα εξήντα. Ήταν μια κομμουνίστρια ιστορικός, εξαιρετικά προικισμένη που ανακατευόταν με τα πάντα. Συμμετείχε ενεργά στο εργατικό κίνημα. Είχε το κλασικό ύφος μιας αληθινής Αγγλίδας αστής. Για τον λόγο αυτό την έστειλαν σε διάφορες μυστικές αποστολές στην Γερμανία μετά την άνοδο στην εξουσία των ναζί, ή και σε άλλες αποστο-

λές της ίδιας φύσεως. Είχε παντρευτεί τον Walter Holmes, δημοσιογράφο στην εφημερίδα *Daily Worker*. Ενδιαφερόταν για την δουλειά των άλλων με μια απίστευτη γενναιοδωρία. Εγκατέλειπε, συχνά, τις δικές της έρευνες για πολλές ημέρες στη σειρά προκειμένου να ελέγξει ορισμένα πράγματα στη βιβλιοθήκη. Είχε επίσης ένα θαυμασίο τρόπο να μιλάει για την ιστορία: έλεγε πάντα «και λοιπόν, και λοιπόν». Δεν είχε ένα καλά δομημένο θεωρητικό πλαίσιο, αλλά έδειχνε πώς οι εμπειρίες συνδέονται μεταξύ τους, πώς ο Tom Mann και ο Morris τις είχαν βιώσει και πώς αντιδρούσαν σ' αυτές· για κατάνοή όμως, ήταν απαραίτητο να κατανοήσει κανείς το πλαίσιο των συμφοραζομένων πριν κατανοήσει τις αντιδράσεις τους. Υπήρξε, χωρίς καμιά αμφιβολία, η πιο αξιόλογη προσωπικότητα μεταξύ των δασκάλων μου και μεταξύ των φίλων μου.

P.C.: *Η φίλη αυτή γεννήθηκε χωρίς στους δεσμούς σας με το Κόμμα. Μπορείτε να μιλήσετε για τις σχέσεις σας με την ομάδα των κομμουνιστών συγγραφέων και την ομάδα των κομμουνιστών ιστορικών;*

E.P.T.: Δεν νομίζω ότι υπήρξα ποτέ ιδιαίτερα ενεργός σε καμία από αυτές τις δυο ομάδες. Το πρόβλημα ήταν ότι ζούσα στο Γιορκσκάιρ, ενώ οι συγκεντρώσεις γίνονταν πάντα στο Λονδίνο. Το ταξίδι ήταν κοπιαστικό και στοίχιζε ακριβά. Αλλωστε η Ντόροθι κι εγώ μοιραζόμασταν τα καθήκοντα: εκείνη πήγαινε στην ομάδα των ιστορικών κι εγώ πήγαινα, καμιά φορά, στην ομάδα των συγγραφέων. Είναι αλήθεια ότι μεταξύ των ανθρώπων που με επηρέασαν συγκαταλέγονται συγγραφείς και ποιητές που συχνάζαν σ' αυτόν τον κύκλο: ο ποιητής Randal Swingler, ο ποιητής και μυθιστοριογράφος

Montague Slater, και άλλοι, πρόσωπα που σημάδεψαν τα τέλη της δεκαετίας του τριάντα, και που εξακολουθούσαν να γράφουν στη δεκαετία του σαράντα και του πενήντα. Πήγαινα λοιπόν στις συγκεντρώσεις της ομάδας των συγγραφέων, μου φαίνεται όμως πως έχει δημιουργηθεί ένας μύθος γύρω από την ομάδα αυτή. Ορισμένα μέλη του Κόμματος, είχαν τεράστια επίδραση επάνω μου, περισσότερο όμως ως φίλοι και συνάδελφοι παρά με την κομματική τους ιδιότητα. Γινόντουσαν επίσης καλοκαιρινά μαθήματα στα πανεπιστήμια και άλλες παρεμφερείς εκδηλώσεις. Πήγα μια φορά σ' ένα από αυτά τα καλοκαιρινά πανεπιστήμια και είχε πραγματικά μεγάλο ενδιαφέρον. Έβρισκε κανείς σ' αυτό το περιβάλλον ανθρώπους πολύ δυνατούς, πραγματικά πολύ δυνατούς. Έτσι μάλλον γνώρισα ανθρώπους όπως ο Victor Kiernan και ο Eric Hobsbawm.

«Επαναστατώ εναντίον της αφαίρεσης»

P.C.: Θα χαρακτηρίζατε τον εαυτό σας μαρξιστή;

E.P.T.: Όχι, αρνήθηκα αυτόν τον χαρακτηρισμό σε ορισμένα χωρία του έργου μου *The Poverty of Theory*, παραδείγματος χάριν. Δεν δέχομαι πια την έννοια του μαρξισμού ως αδιαφιλονίκητη αρχή, θεμελιωμένη σ' ένα κεντρικό αξίωμα που νομιμοποιεί όλα τα υπόλοιπα. Ως σύστημα, μου φαίνεται ότι κατάντησε αληθινή θρησκεία. Τώρα, έτσι όπως μιλάμε, θεωρώ ότι υπάρχει μια διεθνής μαρξιστική παράδοση, η οποία κατέχει ένα ολόκληρο λεξιλόγιο προσεκτικά επεξεργασμένων εννοιών που αποτελούν τη βάση πολλών μελετών, εννοιών μεταξύ των οποίων μπορεί κανείς να διαλέξει κατά το κέφι του. Υποθέτω ότι είμαι κατά κάποιο τρόπο μετα-μαρξιστής, παρ' όλο που δεν μου αρέσει καθόλου αυτή η έκφραση. Αυτό εξαρτάται από το πρόσω-

πο στο οποίο απευθύνομαι. Εάν αντιμετωπίζω νέτους-σκέτους αντιμαρξιστές, έχω την τάση να επανέρχομαι στην μαρξιστική ορθοδοξία. Εάν είμαι αντιμέτωπος με δογματικούς μαρξιστές, παίρνω σαφώς τις αποστάσεις μου απ' αυτούς. Αυτό όμως που έχει ενδιαφέρον είναι ότι όταν άρχισα τις σπουδές μου στο Καίμπριτζ, κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι άνθρωποι ήταν περισσότερο κομμουνιστές παρά μαρξιστές. Ήταν στρατευμένοι στο πολιτικό κίνημα του αντιφασισμού, και ο μαρξισμός ήταν μια εκδοχή του, μάλλον δυσνόητη και διανοουμενίστικη. Γινόντουσαν μαθήματα μαρξισμού, αλλά έπρεπε να είναι κανείς διαβολεμένα διανοούμενος για να καταλάβει τη σημασία τους. Ήταν λοιπόν μετά τη δεκαετία του εξήντα που περάσαμε από μια στράτευση κυρίως πολιτική σε μια στράτευση διανοητική που προϋπέθετε μια ειδική διανοητική κατάρτιση.

P.C.: Θα λέγατε ότι έχετε αποστασιοποιηθεί από αυτό που αποκαλείτε μαρξιστικές θρησκευτικές πεποιθήσεις, για να υιοθετήσετε μια πιο διαλεκτική θέση;

E.P.T.: Τρέφω μεγάλο σεβασμό για την μαρξιστική παράδοση και για ορισμένα από τα επιτεύγματά της. Σήμερα όμως οι ατελείυτες συζητήσεις πάνω στον μαρξισμό με κάνουν να βαριέμαι μέχρι θανάτου. Πιστεύω πράγματι ότι από τη στιγμή που μετετράπη σε θεωρία με κεφαλαίο Θ, δεν ήμουν πια σύμφωνος. Έχω εξηγήσει τη θέση μου για το ζήτημα αυτό στο βιβλίο μου *The Poverty of Theory*, όπου λέω πως στη ζωή μας φθάνουμε μερικές φορές σε σταυροδρόμια. Καθ' όσον με αφορά, η άρνηση της θρησκευτικής εκδοχής του μαρξισμού δεν ήταν ζήτημα γούστου, αλλά μια απόλυτη αναγκαιότητα γιατί ήταν μια μορφή ανορθολογισμού που ήταν αδύνατον να υποστηριχθεί· εξακολουθώ δε να έχω πάντα την ίδια πεποίθηση.

P.C.: Πότε συντελέστηκε αυτή η μετάβαση μέσα στο μυαλό σας; Πιθανώς πριν να την εκθέσετε γραπτά;

E.P.T.: Σε μια σειρά σημειώσεων. Το *The Making* είναι πράγματι ένα έργο παραδόξως πολεμικό που επιτίθεται σε δυο ορθοδοξίες συγχρόνως. Την ποσοτική οικονομική ιστορία, και τον δογματικό μαρξισμό. Την ιδέα, για παράδειγμα, ότι οι ατμόμυλοι θα γεννούσαν έναν δεδομένο αριθμό προλετάρων, και ότι θα διαμόρφωναν τη συνειδήσή τους. Η κριτική μου βασίζοταν στην ιδέα της αυθόρμητης δράσης των εργατών, όπως και στην αυθεντικότητα των διανοητικών παραδόσεων, μερικές από τις οποίες προϋπήρχαν της καθιέρωσης της ατμομηχανής, αφού ανάγονται στον 18ο αιώνα. Επί του προκειμένου λοιπόν διαφωνούσα με τον ορθόδοξο μαρξισμό ήδη όταν έγραφα το *The Making*. Η διαφωνία όμως αυτή δεν ήταν ακόμη τόσο συνειδητή όσο

επρόκειτο να γίνει στο τέλος της δεκαετίας του εξήντα και κατά την δεκαετία του εβδομήντα, όταν ακριβώς αντιτάχθηκα σ' αυτήν την απόπειρα συγκρότησης ενός θεωρητικού μαρξισμού που θα λειτουργούσε σαν αυθεντία· η εξέλιξη αυτή ήταν για μένα ένας φραγμός που τερμάτιζε το επιτακτικό άνοιγμα του μαρξισμού. Η άρνησή μου δεν αφορούσε τη θεωρία εν γένει. Θεωρώ ότι η ιστορία χρειάζεται έναν θεωρητικό εξοπλισμό. Αλλά όλα αυτά τα έχω ξαναγράψει. Είναι προτιμότερο η θεωρία να περνάει διά μέσου της κριτικής και της πολεμικής, αντί να είναι η επεξεργασία θεωρητικών δομών απόμακρων από κάθε κριτική και κάθε εμπειρική έρευνα. Εμένα όλα αυτά μου προκαλούν αποστροφή. Επαναστατώ ακριβώς εναντίον της αφαίρεσης· πιστεύω εξάλλου ότι και στην περίπτωση ακόμη της πρακτικής του Μαρξ και του Έγκελς οι θεωρητικοί τους συλ-

λογισμοί είχαν μια κριτική και πολεμική χροιά. Κι αυτό συνεπάγεται μια εντελώς διαφορετική στάση έναντι της θεωρίας. Πρέπει να καραδοκούμε εναντίον όλων των αυτονόητων που θα μπορούσαν να παρεισφρύσουν σε κάθε στάδιο· νομίζω ότι αυτό σημαίνει επίσης ότι είναι απαραίτητο να διαβάζουμε πολύ μελέτες άλλων επιστημονικών κλάδων· πρέπει να είμαστε ενήμεροι για τις νέες θεωρίες της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας, με προσοχή πάντα, γιατί δεν πρέπει να τις αποδεχόμαστε στο σύνολό τους.

P.C.: Εν πάσει περιπτώσει, όσον αφορά την ιστορία, η βρετανική παράδοση πάντα έκλινε, κατά το μεγαλύτερο μέρος της, περισσότερο προς τον εμπειρισμό παρά προς την θεωρητική υπερβολή.

E.P.T.: Λοιπόν, εδώ πρέπει να ομολογήσω πως κι εγώ ο ίδιος είμαι λιγάκι Βρετανός. Ιδίως όταν συναντώ μορφές θεωρίας όπως του Φουκώ, του Ντεριντά ή και άλλων που θα μπορούσαμε ν' αναφέρουμε. Επιστρέφω λοιπόν ολοταχώς στον εμπειρισμό, που έχει νομίζω μεγάλη δύναμη. Πρέπει εν τούτοις να υπάρχει ένα θεωρητικό πλαίσιο. Είμαι βέβαιος γι' αυτό. Ο καθαρός και κενός εμπειρισμός αφήνει ελεύθερο το πεδίο για κάθε είδους θεωρίες. Πρέπει λοιπόν να διαφυλάσουμε έναν χώρο αφιερωμένο στον στοχασμό της ίδιας της θεωρίας. Πιστεύω όμως ότι διανύσαμε μια φοβερή περίοδο αφαίρεσης. Για μένα, η αφηρημένη θεωρία δεν είναι γνώση. Δεν είναι παρά ένας ελιγμός και, συχνότατα, ένας ελιγμός αυτοδιαφήμισης, στον οποίο καταφεύγουν καμιά φορά οι διανοούμενοι.

P.C.: Αντί να προσκολληθείτε στις δομές, δείξατε μεγάλη ευαισθησία στο θέμα της συνειδήσης. Μήπως εδώ έγκειται «το μήνυμα» της δικής σας ερμηνείας του μαρξισμού;

E.P.T.: Θεωρώ ότι το ουσιώδες είναι η ιδέα της προσωπικής δράσης. Το γεγονός ότι τα ανθρώπινα όντα είναι δρώντα υποκείμενα, όσο και αν η δράση τους υπόκειται σε περιορισμούς, όσο και αν συχνά ηττώνται από τους ετεροκαθορισμούς. Είναι δρώντα υποκείμενα που πλάθουν την δική τους ιστορία. Εδώ είναι που το ζήτημα αυτό διαστανρώνεται με το ζήτημα της συνειδήσης η οποία δεν είναι ποτέ αυτόματη. Κατασκευάζεται, παράγεται, από την προσωπική δράση. Για μένα αυτό είναι η ιστορία «ειδωμένη από τα κάτω». Νομίζω δε ότι αυτή ακριβώς η ιδέα συνιστά την αφετηρία μιας κάποιας συναδέλφωσης, μεταξύ των ριζοσπαστικών μαρξιστών ιστορικών σ' αυτόν τον τόπο. Η συναδέλφωση αυτή εμφανίστηκε πριν από τον μαρξισμό: ανάγεται στην περίοδο των Hammonds. Εδώ και πενήντα χρόνια, ένας αέναος πόλεμος, ακόμα κι αν η λέξη είναι λίγο υπερβολική, διεξάγεται εναντίον των ορθοδόξων πανεπιστημιακών θέσεων από τους ριζοσπάστες ιστορικούς και τους μαρξιστές. Οι τελευταίοι ποτέ δεν έγιναν αληθινά αποδεκτοί από τον πανεπιστημιακό κόσμο.

Η εργατική τάξη είναι μια ανδρική νοητική κατασκευή

P.C.: Πώς αντιδράτε στις επιθέσεις της νέας φεμινιστικής ιστορίας;

E.P.T.: Προέρχονται κυρίως από την Joan Scott, παρ' όλο που δεν είναι η μόνη. Θυμάμαι ότι ήμουν παρών, κατά τη διάρκεια ενός συνεδρίου στις Ηνωμένες Πολιτείες, στην απαγγελία ενός καντού κατηγορητηρίου εναντίον του *The Making of the English Working Class*. Δεν απάντησα ποτέ στις κριτικές της Joan Scott, αλλά κατάντησα κά-

τι λιγότερο από το τίποτα στα μάτια ορισμένων ριζοσπαστριών Αμερικανίδων φεμινιστριών. Κατά τη γνώμη τους, στο *The Making* αγνόησα εντελώς τις γυναίκες. Νομίζω ότι είναι μια αρκετά άδικη κατηγορία, γιατί υπάρχουν αληθινά πολλές γυναίκες στο βιβλίο αυτό, πολύ δε περισσότερο που η Ντόροθυ τα ξαναδιάβαξε όλα και δεν θα είχε αφήσει να περάσει μια τέτοια παράλειψη. Υπάρχει όμως και ένα τεχνικό πρόβλημα: όταν πραγματευόμαστε μια χρονική περίοδο κατά την οποία τα έγγραφα και οι θεσμοί είναι σχεδόν αποκλειστικά σε ανδρικά χέρια – παραδείγματος χάριν, τα πρώτα συνδικάτα της Εταιρείας Αλληλογραφίας του Λονδίνου ή και άλλων εταιρειών Αλληλογραφίας – τότε η ιστορία που γράφει κανείς αναπόφευκτα επηρεάζεται. Παρ' όλα αυτά, νομίζω ότι η Joan Scott, και δεν είναι η μόνη, κάνει μια σημαντική κριτική στο *The Making*, την οποία πρέπει να την λάβω υπ' όψιν μου: η εργατική τάξη ήταν κι αυτή μια δομή, μια ανδρική νοητική κατασκευή. Νομίζω ότι δεν το είχα πραγματικά αντιληφθεί, και η Joan Scott μπόρεσε να το δείξει πολύ καθαρά. Όσον αφορά τις άλλες κατηγορίες που εκτοξεύει, τις παίρνω πολύ σοβαρά και μια μέρα θα της απαντήσω γιατί νομίζω πως απατάται. Βεβαίως ανακάτεψε στη συζήτηση την αποδόμηση και όλα τα συναφή, και καταλήγει να κριτικάρει στο βιβλίο μια αντιορθολογική δομή, την οποία, δυστυχώς, κατασκεύασε η ίδια. Όπως και να 'χει το πράγμα, νομίζω ότι είναι πολύ σωστό και βασικό να πούμε ότι η συγκρότηση των τάξεων και της ταξικής συνειδήσης είχαν πάντοτε ανδρικές συνδηλώσεις. Και όταν οι ιστορικοί δεν έχουν συνείδηση αυτού του γεγονότος – ευτυχώς την έχουν πια αποκτήσει – καταλήγουμε σε μια παραμορφωμένη ανάγνωση της ιστορίας.

P.C.: Θεωρώντας πάντως τα έργα σας στο σύνολό τους, βλέπουμε ότι υπήρξαν, κατά τον άλφα ή βήτα τρόπο, η αφετηρία ενός τεράστιου αριθμού διαμαχών, πολλές από τις οποίες απεδείχθησαν εν τέλει πολύ καρποφόρες. Είναι κάτι που το εκτιμήσατε ή κάτι που σας ενόχλησε;

E.P.T.: Α, όχι, το εκτίμησα. Μου αρέσει πολύ η πολεμική, ή τουλάχιστον μου άρεσε. Ναι, στην πραγματικότητα μου αρέσει πάντα.

Μετάφραση από τα γαλλικά: Φωτεινή Ταμβίσκου (Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης - Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Liber*, τεύχος 16, Δεκέμβριος 1993.
2. Whigs: φιλελεύθερη αγγλική κοινοβουλευτική παράταξη (1697-1832) αντίπαλη του συντηρητικού κόμματος των Τόρις. Τη διαδέχθηκε το Φιλελεύθερο Κόμμα (σ.τ.μ.).
3. W.A.S.P.: White Anglo-Saxon Protestant(s), οι θεωρούμενοι ως «κατ' εξοχήν» Αμερικανοί, ο κορμός του κοινωνικού και πολιτισμικού κατεστημένου (σ.τ.μ.).